

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXVIII

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџиан-Премк, др Рајна Драјићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина В. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Предраг Пипер,
др Слободан Реметић, др Андреј Н. Собољев, др Живојин Сџанојчић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2012

ГОРДАНА ШТРБАЦ, *ДОПУНЕ КОМУНИКАТИВНИХ ГЛАГОЛА:
СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ И ЛЕКСИКОГРАФСКИ ОПИС*

Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски
језик и лингвистику, 2011, 223 стр.

Ауторка књиге коју ћемо приказати написала је више радова с темама из области глаголске валенце, рекције и лексичке спојивости. Из тих важних и комплексних углова обрадила је две значајне лексичко-семантичке скупине глагола у српском језику – глаголе емоционалног садржаја и оне којима се означава комуникативна активност. Будући да је Гордана Штрбац била и сарадник на изради *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, као и на изради *Семантичко-деривационог речника*, није изостао ни аспект рада значајан за лексикографију – у својим радовима и студијама бавила се и начинима одговарајућег лексикографског представљања морфосинтаксичке спојивости лексема, уопште приказивањем њихових колокационих и колигационих карактеристика.

Монографија посвећена комуникативним глаголима садржи пет поглавља. Ауторка у уводном делу (*Увод*, стр. 7–12) представља предмет истраживања – синтагме у којима се у улози управног члана јављају комуникативни глаголи, а у улози зависног члана или номинална допуна или допунска клауза. Свој приступ ауторка описује овако: „Пошто су обележја допуна у знатној мери условљена значењском структуром самог глагола, у истраживању се најпре полази од семантичког плана тако да се сачињава систематизација комуникативних глагола, а потом приступа анализи граматичких и лексичко-семантичких особености њихових допуна. Ова анализа подразумева утврђивање структурних карактеристика допуна, затим инвентара лексичких јединица које се могу наћи у тој позицији, као и издвајање семантичких параметара који условљавају комбинабилност управног члана и његове допуне“ (стр. 7–8).

У осврту на претходна истраживања посвећена комплементацији ауторка закључује да су истраживачи пажњу углавном поклањали рекцијским облицима глаголских допуна, док су именичке и придевске допуне ређе биле испитиване. Закључује и то да су комуникативни глаголи често били предмет појединих радова, што указује на њихово важно место у систему глагола.

У другом поглављу књиге (*Теоријска размајирања*, стр. 13–36) представљени су различити теоријски приступи комплементацији. Г. Штрбац истиче да „термин допуна покрива врло широко значењско поље будући да се у различитим граматичким приступима њиме именују различити појмови“ (стр. 13), а затим, у кратким цртама, представља приступе допуни у радовима припадника депенденцијалне и генеративне граматике, граматике реченичних образаца и др. Као што је истакнуто, поједине теорије различито гледају на питање допуна – тако се, на пример, у радовима депенденцијалиста допуном сматра и субјекат, док се у англосаксонским граматикама допуном сматра члан реченице који се у српској лингвистици традиционално назива именским делом предиката. У том смислу ауторка прави разлику између теорија које у допуне убрајају и леву глаголску валенцу од оних које појам допуне везују за његову десну валенцу (и сама се опредељује за други приступ).

Правећи детаљан преглед приступа комплементацији који је у својим радовима и студијама понудила В. Ружић, Г. Штрбац истиче да за испитивање комуникативних глагола тај приступ сматра најприкладнијим.

Корисним сматрамо поглавље посвећено рекцијској вези у допунској синтагми (стр. 22–26), у којем ауторка пружа краћи преглед термина који се у англистици и славистици користе за појмове у србистици покривене терминима *синџагма* и *рекција*. Ауторка затим говори о глаголској рекцији, о вези између категорије глаголског рода и глаголске валентности и рекције, као и о утицају глаголске семантике на валентност. Друго поглавље завршава се теоријским разматрањем номиналне и реченичне допуне.

Треће, централно поглавље књиге носи наслов *Синџаксичко-семантички ојис комуникативних глагола* (стр. 37–162).¹ Ауторка

¹ Ауторка објашњава због чега је за лексичко-семантичку групу глагола који су предмет истраживања употребила термин *комуникативни глаголи* уместо уобичајеног *глаголи говорења*. Наиме, сматра да термин за који се одлучила указује „не само на радњу која подразумева произвођење извесног садржаја него и на целокупан комуникациони чин“ (38).

истиче да се „у анализи синтаксичких и лексичко-семантичких обележја допуна К[омуникативних] Г[лагола]² полази ... од претпоставке да између семантичке и синтаксичке (формалне) стране језичких јединица постоји међузависност, те да се сличности на плану значења морају одразити и на плану форме“ (стр. 39). Што се принципа анализе тиче, Г. Штрбац наводи да ће у истраживању применити семантички модел изучавања валентности и рекције глагола Ј. Апресјана (заснован на принципима Мељчуковог модела *значење–текст* и Апресјановог интегралног описа језика). Према наведеном моделу, најважније је утврдити број аргумената за сваки предикат и на основу њега направити аналитички опис значења, који се, по Апресјану, своди на опис ситуације именоване предикатом.³ Сматра се да ће се применом описане методе доћи до базичног семантичког описа групе КГ, а затим ће се, на основу лексичког значења сваког конкретног глагола и њиме означене ситуације, одредити „конкретне реализационе могућности сваког комуникативног глагола“ (стр. 41). Као други методолошки поступак, ауторка бира компонентијалну анализу.

Као архисему КГ Г. Штрбац издваја сам чин говорења, док на основу диференцијалне семе, која се односи на смер протичања информације, издваја две велике подгрупе КГ: *глаголе говорења* и *КГ у јужем смислу*. У прву групу сврстава глаголе „којима се комуникациони чин обележава из перспективе говорника“ (стр. 44), на пример: *говориши, рећи, саопштиши, објавиши* и др., док у другу групу сврстава оне глаголе који „упућују на ситуацију у којој су равноправно активна оба учесника, фокусирана је размена информација“ (стр. 44), на пример: *договориши се, разговараш, дискутоваш, његовараш* и др.

Прва група, дакле *глаголи говорења*, према речима ауторке, врло је семантички разуђена и дели се, према доминантној семи, којом се наглашава неки од сегмената комуникације, на *истиичне, квалифициивне* и *перформативне* глаголе говорења.

² У раду се користи ова скраћеница; и ми ћемо је повремено користити даље у тексту.

³ Такав опис за комуникативне глаголе ауторка формулише овако: „Особа А *производи извесћан садржај С* и у виду *јоруже ујућује га другој особи В*, што се на синтаксичком плану одражава моделовањем реченице тако да она садржи субјекат као константни и непроменљиви члан карактеристичан за све структуре с комуникативним глаголима као управним предикатом и најчешће објекатске допуне које се дистрибуирају с десне стране глагола и које представљају променљиве компоненте“ (стр. 41).

Тийични глаголи говорења (у које спадају *говорити, рећи, казати, иричати, зборити, беседити* и др.) карактеристични су по неутралности која је резултат одсуства семе „која би на одређени начин истакла и обележила неки од сегмената нејезичког контекста комуникације“ (стр. 45). Ауторка повезује развијену полисемантичку структуру ових глагола с великим бројем могућих допуна.

У значењској структури *квалификативних глагола говорења* налазе се диференцијалне семе које истичу саму радњу говорења и њене различите аспекте тиме што их квалификују. Ауторка запажа како те семе сужавају значењску структуру датих глагола и, самим тим, смањују број и врсту њихових допуна. Дату групу ауторка даље дели на три подгрупе према диференцијалним семама којима се: 1. квалификује садржај настао говорном активношћу, и то: 1а. указивањем на оно што је изговорено (*акати, богохулити, господати, лелекати*; дати глаголи „већ самом творбеном структуром указују на то какав је садржај говорења, тј. шта је субјекат изговорио“ (стр. 48); 1б. указивањем на квалификацију и вредновање изговореног садржаја (*бенавити, бенетиати, брбљати, булазниати, нагваждавати* и др.); 2. указује на начин остваривања радње говорења, и то: 2а. квалификовањем вербалног чина као неразговорног, умиљатог, грубог (*мрмљати, муцаати, гукаати, гунђати*) или 2б. описивањем саме артикулације (*бобоњати, мумлаати, мрнђати* и др.); 3. одређује висина тона при извођењу говорне активности (*брујаати, бучаати, викаати, вршијати, грмеати, лармаати, шајутиати* и др.).

Перформативни глаголи говорења чине, према ауторкиним речима, „најбројнију и семантички најразуђенију скупину“ глагола говорења. Карактеристични су по диференцијалној семи којом се у први план истиче говорно лице и његова намера да делује на саговорника својом говорном активношћу. У зависности од учинка који се жели постићи, перформативни глаголи говорења деле се на *обавештајне, релационе, контактне, иницијативне, иермисивно-ирихибитивне, комисивне* и др.

Што се семантичке структуре *комуникативних глагола у ужем смислу ииче*, њима се у први план истиче размена информација. Ауторка истиче да је за глаголе овог типа карактеристична повезаност у хомогену целину, па их не одваја као глаголе говорења на више скупина, већ утврђује „начине допуњавања појединачних глагола или семантички блиских глаголских скупина“ (стр. 51).

Ауторка представља синтаксичко-семантичке типове допуна које се, како је утврдила на основу анализе, јављају уз КГ (стр. 53–

60), а затим и њихову дистрибуцију према семантичким класама КГ (стр. 60–111). „Допуне се наводе у виду модела у којима су посебно истакнута њихова граматичка и семантичка обележја ... Највећи број допуна, као што је и очекивано, односи се на другог учесника или саучесника комуникационог догађаја и поруку која се преноси. Међу допунама које репрезентују другог учесника односно примаоца поруке уз глаголе говорења најзаступљеније су објекатске, формализоване беспредлошким дативом и акузативом. Уз комуникативне глаголе у ужем смислу саговорник је обележен предлошким инструменталом социјативног типа и са улогом коагенса. Допуне које се тичу поруке такође су најчешће објекатског типа заступљене различитим падежним, предлошко-падежним конструкцијама и клаузама. У ограниченом броју случајева глаголи одређене семантике удружују се с каузалним допунама“ (стр. 53).

Разматрање дистрибуције појединих типова допуна уз глаголе појединих семантичких класа праћено је занимљивим запажањима ауторке, која показују развијен осећај за суптилне значењске нијансе. На пример, уз један од типичних глагола говорења, *говориџи*, често се не употребљава никаква допуна кад се реализује у значењу 'имати моћ, способност говора'. „Оваква употреба везана је посебно за ситуације у којима се обележава одређени хендикеп, физички недостатак који подразумева немогућност служења језиком: *Оџац не говори* (у значењу: 'нем је')“ (стр. 61). „Употреба оваквих, описних конструкција, заправо одражава наш толерантан став према ономе што одступа од уобичајеног, свакидашњег, па ћемо тако за квалификацију особа које имају одређени хендикеп радије употребити изразе *не види, не чује* него *слеј је, глув је*“ (стр. 61, у фусноти).

Комуникативне глаголе ауторка посматра и у вези са префиксацијом и употребом морфеме *се* уз њих. Закључује да велики број КГ настаје префиксацијом и сматра да је због тога важно утврдити на који начин префиксација КГ утиче на систем њихових допуна. У том смислу разликују се три случаја.

У првом префикс утиче на промену вида и на тај начин настају видски корелати КГ. Ти видски корелати могу бити такви да „перфективизацији подлеже цела семантичка структура мотивног глагола, при чему систем допуна остаје непромењен. Једина разлика тиче се веће немогућности перфективних форми да се остваре у моделу: *V + Ø*“ (стр. 113), нпр. *шайуџаџи/џрошайуџаџи*. С друге стране, код неких глагола перфективизацији подлеже само један сегмент значења мотивног глагола, па се ту јављају две могућности: а. префиксал има сужено значење у односу на мотивни глагол (нпр. *говориџи* :

изговорийи/ѝроговорийи б. перфектизује се једно од значења мотивног глагола, с тим што префиксал има и додатни значењски потенцијал (нпр. *мрмљайи/ѝромрмљайи*). „Подударност у погледу допунских конструкција између мотивног глагола и његове префиксалне творенице остварује се само у оквирима значења која корелирају“ (стр. 118).

У другом случају, осим перфективизације, префиксација доводи и до промене значења „која настаје уношењем додатне компоненте у семантику мотивног глагола или у неки од сегмената његове семантичке структуре“ (стр. 122). Тако, на пример, од глагола *говорийи*, префиксацијом настаје *ѝроговорийи* са ингресивном значењском компонентом.

Трећи случај односи се на глаголе код којих префикс доводи до потпуне промене лексичког значења. Ауторка издваја две групе случајева – оне код којих се префиксали јављају са значењем удаљеним од значења мотивних глагола (*договорийи*, *заговорийи*, *заклеји*, *захвалији* и др.), као и оне које је са становишта савременог језика тешко повезати са мотивним глаголима (*ѝоручийи*, *ѝредложийи*, *замерийи*).

Што се морфеме *се* тиче, она се уз неке КГ јавља као сигнал синтаксичке рефлексивизације (сигнал рефлексивности и реципрочности), а уз неке као сигнал лексичке рефлексивизације. У првом случају морфема *се* може се заменити обликом *себе*. Такви су, на пример, глаголи *бодрийи (се)*, *бранији (се)*, *(о)ѝравдаји (се)* и др. Важно (и лексикографима познато) запажање тиче се чињенице да се „прикључивањем морфеме СЕ компонента рефлексивности не тиче увек целе полисемантичке структуре нерелексивног глагола, већ неких њених сегмената па се подударност у погледу допуна остварује у оквирима значења која корелирају“ (стр. 136).

Када се јавља као сигнал лексичке рефлексивизације, односно, као регулатор лексичке семантике, морфема *се* или потпуно мења значење нерелексивне форме или у незнатној мери утиче на промену значења. До потпуне промене значења морфема *се* доводи код глагола који у нерелексивном облику означавају неку физичку активност, а с морфемом *се* – комуникативну: *дерайи (кожу)* : *дерайи се*. До незнатне промене значења доводи, на пример, код глагола *наразговарайи се*, кад „заједно с одговарајућим префиксом служи као ознака мере до које се одвија одређена глаголска радња“ (стр. 143).

Код мање скупине глагола морфема *се* не утиче на промену значења (*договорийи се*, *молийи се*, *разговарайи се*). Ауторка истиче

да се значењска корелација не мора успоставити између примарних значења обеју форми (рефлексивне и нерелективне), већ да се обично подударају примарно значење рефлективне форме с неком од секундарних реализација нерелективне.⁴ „Упркос истовестности значења двеју форми, не постоји идентичност дистрибуције допунских конструкција уз те глаголе“ (150).

И на крају, ауторка издваја глаголе који се могу јавити само с морфемом *се*: *йодсмеваџи се*, *ругаџи се*, *(йо)шалиџи се*, *йрејираџи се* и др.

Ауторка у четвртој поглављу износи своја закључна разматрања (стр. 163–170) и истиче да би због великог броја комуникативних глагола и њихове семантичке разубјености требало „још подробније описати поједине семантичке групе комуникативних глагола у будућим истраживањима, која ће бити вршена са различитих аспеката: и морфолошко-деривационог, и морфосинтаксичког, и семантичког, и когнитивно-прагматичког“ (стр. 170).

У петом поглављу, насловљеном *Речник дојџуна комуникаџивних глагола* (стр. 171–201), ауторка најпре говори о потреби за израдом граматичких речника, као и за детаљнијим представљањем информација о морфосинтаксичкој спојивости лексема у дескриптивним речницима. Затим даје преглед постојећих граматичких речника у словенском свету (као и неких на немачком језику) и истиче да су у основу сваког од њих уткани одређени теоријски погледи на валентност и релацију.

У самом речнику ауторка нуди „лексикографско решење за представљање синтаксичких образаца у којима се реализују комуникативни глаголи“ (стр. 173). У тај речник укључила је глаголе које сматра репрезентативним за поједине семантичке класе које је испитивала (речник има 93 одреднице, а у корпус за истраживање ушло је 490 глагола). Тај поступак објашњава наменом речника – наиме, он треба да послужи као модел за израду сличних речника.

⁴ Лексикографско решење које се у овом случају примењује у РСАНУ подразумева упућивање одговарајућег (под)значења рефлективне, односно нерелективне форме на форму која је за то значење уобичајенија. У том смислу, значењска подударност не мора да подразумева и употребну. Тако се, на пример, у РСАНУ, секундарно значење рефлективне форме глагола *молиџи (се)* упућује на одговарајуће значење у нерелективној форми, под којом се то значење и дефинише. За глагол *договориџи (се)* поступак је обрнут, дефиниција се даје под рефлективном формом, будући да је уобичајенија за то значење, а одговарајуће подзначење нерелективне форме упућује се на њега.

Осим граматичких информација (о глаголском виду и роду), ауторка даје дефиниције које су често модификована варијанта дефиниција понуђених у коришћеним речницима (*Речнику САНУ* и *Речнику МС*), и то на основу потреба самог истраживања. Уз дефиницију, наводи се формула која указује на тип и облик допуна у појединим семантичким реализацијама (за номиналне допуне наводи се рекцијски облик, као и одговарајућа семантичка улога, за клаузалне – одговарајући везник којим се уводе). Свака реализација потврђена је одговарајућим примером (из корпуса текстова који су коришћени, односно потврдом саме ауторке).

Књига садржи списак извора, коришћене литературе и речника (стр. 203–214), прилог који садржи списак анализираних глагола (стр. 215–219), као и резиме на енглеском језику (стр. 221–223).

Студија посвећена комуникативним глаголима писана је јасним, разумљивим језиком, а конципирана је прегледно и зналачки. Свакако ће се придружити не тако обимном списку литературе којом се у србистици покрива значајно поље преклапања граматике и речника. Можемо само да пожелимо више сличних истраживања, којима би се осветлиле дистрибутивне карактеристике глагола појединих лексичко-семантичких група.

И на крају, уместо критике, желимо да изразимо жаљење због тога што се у списку коришћене литературе не налазе радови Љ. Поповића, синтаксичара који је често истицао како би за модернизацију синтаксичког и лексикографског описа српског језика било важно повезати рад на та два поља. Недостатком традиционалне синтаксе Поповић сматра управо то што се не бави описом реченичних модела, док недостатком традиционалне лексикографије сматра то што се у речницима не поклања довољно пажње синтаксичкој дистрибуцији лексема. Својом монографијом Г. Штрбац уклонила је бар део тих недостатака и пружила могући модел за даља истраживања.

*Александра М. Марковић**
Институт за српски језик САНУ
Београд

* aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs